

D'esquerra a dreta: les llargues marxes sense aliments feien que les persones més dèbils morissin esclatats per l'esforç, i que quedessin els cadàvers a les cunetes dels camins. Les inclemències meteorològiques, com la pluja i la neu, a més de la calor extrema a l'estiu, empitjoraven encara més

El poble massacrada i oblidat

Cada 24 d'abril el poble armeni recorda les víctimes del genocidi que patí a principi del segle XX. Enguany serà molt especial. Es compleixen cent anys del començament de la massacre. A més, el cap de l'Església cristiana ortodoxa armènia, Karekin II, formalitzarà la canonització massiva de les víctimes: un milió i mig de morts –segons les fonts armènies– entre homes, dones i nens. “Cada dia de l'any 2015 serà un dia de record i de devoció al nostre poble, un viatge espiritual al memorial dels nostres màrtirs”, va dir l'autoritat religiosa el passat gener. En una carta pública al món, recordà que “a l'any 1915 i els següents, un milió i mig dels nostres fills i filles sofriren la mort, la fam, la malaltia; foren deportats i obligats a caminar fins a la mort. Segles de creativitat (...) van ser destruïts en un instant. Milers d'esglésies i monestirs foren profanats i destruïts. Les institucions nacionals i les escoles, demolides i escombrades. Els nostres tresors espirituals, arrabassats i esborrats”.

El líder del catolicisme també s'ha volgut sumar a la commemoració. Si no hi ha canvis sobre la previsió, el cap de

Es compleix un segle del començament del genocidi armeni a Turquia que suposà la mort d'1,5 milions de persones aproximadament.

l'Estat del Vaticà, Jorge Mario Bergoglio, celebrarà el dia 12 d'abril un acte en record de les víctimes del genocidi. A banda, als països on resideixen les més importants colònies armènies –vegeu el requadre corresponent– se celebraran actes per recordar la persecució i els assassinats massius a Turquia a principis del segle XX.

Antecedents. A la dècada de 1860 començaren a produir-se en el si de l'Imperi otomà conflictes interètnics violents. Els xocs entre grups armenis cristians i musulmans foren els més greus. L'agost

de 1862 tropes irregulars turques, anomenades *bahibozuk*, perpetraren diverses matances, i assassinaren desenes de milers d'armenis que no estaven armats. Malgrat els intents dels líders religiosos del poble perseguit perquè la cristiana Europa els ajudés, el silenci fou la resposta. Era una actitud conseqüent amb el que es va decidir al congrés de París, celebrat l'any 1856, en el qual les grans potències com Anglaterra, França, Rússia i Àustria-Hongria admeteren l'imperi dels sultans com a part d'Europa i, per això, el 1862 donaren per bona, o si més no la catalogaren com a qüestió interna, la massiva repressió del armenis. Així i tot, una dècada i mitja després, el 1876, el líder liberal britànic que fou primer ministre per tres cops –entre 1868 i 1864, 1880 i 1885 i 1886 i 1892–, William Gladstone, publicà un llibre titulat *Els horrors dels turcs contra els armenis i la qüestió d'Orient* que palesa que almenys entre una certa elit europea existia ple coneixement i fàstic per les massacres. Tanmateix, els interessos geoestratègics de les potències europees, inclosa la Gran Bretanya quan en fou *premier* Gladstone, aconsellaren no molestar en absolut la repressió turca dels armenis.

Per si no estava prou clar el suport d'Europa a l'Imperi otomà, en el congrés de Berlín –cimera de governs de les potències europees celebrada a finals de 1884 i principis de 1885 per llimar

la delicada situació de les famílies deportades. Els turcs se'n duïen els homes per fer treballs forçats fins a la mort i quedaven les dones per intentar cuidar els fills.

diferències respecte de l'expansió colonial a Àfrica— es tractà molt per sobre la que s'anomenava “qüestió d'Orient”, però amb suficient dedicació per decidir que les reivindicacions dels armenis de tenir un Estat propi —seguint l'exemple dels països independitzats de Turquia: Sèrbia el 1817, Grècia el 1823, Romania i Bulgària el 1878, Egipte el 1882...— no tenien raó de ser. A la pràctica es tractava d'un rentat de mans davant dels assassinats massius per part del Govern turc.

Començada l'última dècada de la centúria, i atès el fàctic suport que li donava Europa, el soldà Abdülhamit II féu una passa qualitativa i quantitativa prou important. El 1891 ordenà la creació de grans esquadrans d'extermini, els *hamidiyen*, habitualment formats per kurds, tàrtars i ex-convictes. La seva missió: matar armenis. L'any 1892 i 1893 assassinaren milers i milers dels que eren considerats enemics interns de l'Imperi. Però va ser entre 1894 i 1896 quan feren el cim: en massacraren entre 50.000 i 300.000 —la xifra varia molt segons les fonts— a la regió d'Anatòlia. La sanguinària activitat dels *hamidiyen* portà Gladstone, quan ja no era *premier*, a definir el cap de l'Estat turc, Abdülhamit, com “el Soldà Roig” a causa de la quantitat de sang armènia que s'havia vessat per ordres directes seves. També es coneixen aquests fets com “les massacres hamidianes”, en referència al nom

del soldà. Poc importava a Abdülhamit opinions com aquestes. Per a ell allò de veres substancial era el suport dels governs europeus. Així que va continuar massacrant sense aturall. El 1905 fou especialment sagnant: només en un dia, el 29 de maig, desenes de milers moriren a mans de milícies turques i tàrtars a la ciutat de Nakhicevan; el juny altres tants perderen la vida a la vila de Bak-arabakh.

El 1908 les entitats representatives dels armenis, desesperades, cregueren veure una mínima esperança en el partit polític anomenat Joves Turcs que s'oposava al soldà. S'aliaren i fins i tot l'ajudaren amb les armes. Avaluaren que si amb el seu ajut aconseguia derrocar el sanguinari Abdülhamit, el seu poble rebria un millor tracte per part del futur govern, o fins i tot podria assolir la independència. Però després del cop d'estat victoriós, el 1909, els Joves Turcs en efecte destituïren el soldà, però, al contrari del que els pobres armenis havien pensat que farien, assumiren tot d'una les carnisseries com a quelcom imprescindible per consolidar “l'Estat nacional turc”. El mateix any ordenaren una matança que s'emportà a la tomba unes 30.000 persones del poble maleït.

El 1910 el nou govern virà la política exterior cap a l'aliança amb les potències centrals, Alemanya i l'imperi d'Àustria-Hongria, contra els interessos britànics

i francesos. Internament derivà cap a posicions cada vegada més racistes, i proclamà la insídia en contra del poble turc de tota minoria ètnica i cultural de l'imperi. El 20 de gener de 1913 el govern es reformà en una dictadura militar, amb els Joves Turcs com a partit únic, dirigida per un triumvirat format per Ismail Enver, Ahmed Djemal i Mehmed Talaat. Dels tres, Enver era el que tenia de veres el poder per mitjà del control de l'exèrcit en qualitat de ministre de la Guerra. El desembre de 1913 el diari *Evening News* de Londres assegurava que el govern d'Enver tenia previst llançar una ofensiva militar interna “amb l'objectiu d'eliminar tots els elements no turcs de l'imperi”.

Si violenta era la política del triumvirat a l'interior del país, amb igual contundència pretenia actuar a l'exterior. Així, ordena l'ocupació militar de Tràcia —regió situada entre Bulgària, Grècia i la part europea de Turquia—, on les seves forces armades assassinaren uns 15.000 grecs civils. Fruit d'aquesta visió bel·licista de la política, el 31 d'octubre de 1914 l'Imperi turc entrà a la Primera Guerra Mundial. A partir d'aquí s'inicià una escalada de repressió contra els armenis progressivament més intensa. El mes de febrer de 1915 es prohibí que servissin en l'exèrcit. Es desarmà a tots aquells que s'havien mobilitzat els mesos anteriors, i bona part d'aquests foren assassinats. Es calculen, segons les fonts, entre 30.000 i 60.000 víctimes mortals a mans dels escamots irregulars que, també, iniciaren atacs massius indiscriminats: durant els mesos de març i abril les actuacions sanguinàries d'aquestes forces especials es generalitzaren per totes les províncies amb majoria de població armènia.

Les societats nacionalistes del poble perseguit contestaren aliant-se amb els russos, enemics de Turquia en la guerra, amb la intenció d'obtenir un Estat propi en cas de victòria. La qual cosa enfurismà el Govern dels Joves Turcs. Sobretot quan a principi d'aquell any les seves forces armades sofriren una seriosa derrota davant dels soldats del tsar i dels seus aliats armenis. Consideraren que hi havia en marxa una traïdora rebel·lió interna aliada amb els enemics exteriors. La resposta no es féu esperar. El 24 d'abril de 1915 el triumvirat ordenava la detenció de més de 600 personatges

Hitler i el genocidi armeni

S'ha parlat i escrit molt sobre la possibilitat que Hitler s'inspirés en el genocidi armeni per perpetrar l'Holocaust contra els jueus. Segons escriu l'argentí Súlím Granovsky en el seu llibre *El genocidi armeni. L'extermini silenciàt*, publicat el 2011 a Buenos Aires, el 22 d'agost de 1939 se celebrà una reunió de l'Estat Major de les forces armades i l'alt comandament de les SS sota la direcció d'Adolf Hitler per donar els darrers detalls de la invasió de Polònia que començaria l'1 de setembre. El *Führer* volia que tots els generals tinguessin clar quins eren els objectius no només estratègics —per assolir l'ocupació del país— sinó també els tàctics, entre els quals destacava “l'aniquilació de qual-sevol expressió racial inferior” a l'ària. Instà els seus generals que ho deixessin ben clar als comandants de tropes sobre el terreny: “S'ha de matar sense

A pesar que molts creuen que Hitler s'inspirà en el genocidi armeni per perseguir els jueus, no hi ha proves que ho permetin assegurar.

compassió homes, dones i nens polonesos”. Seguint el que assegura Granovsky, el *Führer* també va dir que “la nostra força consisteix en la rapidesa i brutalitat; Genghis Khan conduí a l'escorxador milions de dones i nins amb premeditació (...) però la història el mostra com el fundador d'un Estat. No m'importa el que digui la dèbil civilització d'Europa occidental. Ningú pronunciarà una sola paraula de crítica davant el que hagi fet un dels nostres esquadrans (...). Les nostres aspiracions a la guerra no consisteixen a assolir determinades línies [del país envaït] sinó la destrucció física de l'enemic”. Hitler conclougué: “Al cap i a la fi, qui se'n recorda avui, de l'aniquilament dels armenis?”.

L'autor del llibre es basa —tot i que no ho diu—, per posar en boca del *Führer* tot això, en una suposada documentació que va aparèixer durant els judicis de Nüremberg. Però la veritat és que el tribunal no la va acceptar perquè no tenia “consistència”, atès que cap paper estava signat —cosa molt estranya— i que, entre d'altres irregularitats, mostrava un llenguatge tan planer que no era creïble que així ho reflectissin les actes d'una reunió del màxim nivell de la jerarquia militar i nazi. En resum: és una font documental que els historiadors, excepte els militants de la causa armènia, no donen per bona.

Una altra via que ha relacionat Hitler i l'aniquilació dels armenis té l'origen en una novel·la, escrita per un alemany jueu d'origen austríac i txec anomenat Franz Werfel. La publicà a Alemanya el 1933, el mateix any que el dictador arribà al poder, amb el títol d'*Els quaranta dies de Musa Dagh*. Es tracta d'una obra de ficció basada en fets i protagonistes reals, ambientada en un episodi del genocidi armeni de 1915 viscut a la muntanya que porta el nom del títol. Com que va ser un gran èxit de vendes a alemanya s'ha especulat molt amb el fet que el *Führer* la pogués haver llegit i que s'inspirés en els fets de la novel·la per dissenyar la Solució Final. Justificaria aquesta idea que l'obra té capítols que quadren amb el que els nazis feren als jueus: evacuació forçosa dels estigmatitzats, la separació d'homes amb bona salut per posar-los a fer feines forçades fins a l'esgotament físic i la mort, la confiscació de tots els béns, entre d'altres aspectes.

Malgrat que la idea de relacionar el genocidi armeni amb el que perpetrà Hitler contra els jueus és atractiva per a molta gent, no hi ha cap document que relacioni els dos fets.

rellevants de la comunitat armènia: 196 escriptors, 168 pintors, 575 músics i ballarins, 336 metges i d'altres especialistes en salut —farmacèutics, dentistes... —, 176 professors, 160 advocats, 62 arquitectes, 64 actors... Tots van ser executats immediatament. Començava el genocidi.

El genocidi. L'endemà de les detencions selectives, el Govern va decretar que tots els armenis que vivien a les regions d'Armènia i Anatòlia fossin deportats cap a zones quasi desèrtiques a prop de Síria. A la vegada, s'iniciaren els assassinats massius. El dia 27 d'abril l'ambaixador dels Estats Units a Turquia, Henry Morgenthay, envià un informe al seu Govern en el qual parlava de “detencions i deportacions massives” de minories religioses i ètniques.

La manera de procedir de les forces turques es calcava d'una població a una altra, per tot seguien el mateix guió. Els soldats i les forces paramilitars, verdaers esquadrans de la mort, arribaven i encerclaven la localitat decidida per evitar que algú fugís. Feien sortir tothom de les cases a cops perquè es reunissin als carrers i places. Separaven els homes en

La diàspora armènia

Després del genocidi, un nombre ignot d'armenis fugiren buscant refugi allà on pogueren. Molts s'establiren a zones de l'actual Líban, on alguns dels improvisats camps de refugiats acabaren convertint-se en verdares ciutats, com és el cas d'Anjar. Amb el transcurs del temps, part dels exiliats s'anaren reubicant en altres països. Així es generà el que es considera com la “diàspora armènia”. Formada avui dia pels descendents dels fugitius de la persecució turca.

En aquests moments a Rússia és on hi ha la colònia armènia més important, calculada entre 2 i 2,5 milions d'efectius. Als Estats Units, hi resideixen entre 1,5 i 2 milions de descendents del poble massacràt. A França, al voltant d'un milió. A Iran, mig milió aproximadament. A

bon estat físic de la resta, els conduïen a presons per dividir-los més tard en batallons de treballs forçats per fer carreteres, aixecar ponts i d'altres feines normalment relacionades amb les necessitats de la guerra. Sotmesos a tot tipus de vexacions, maltractaments i escassament alimentats, desenes o centenars de milers d'aquests esclaus moriren esclatats.

Respecte a la resta de la població, se l'obligava a marxar sense recollir de casa seva més que el que podien en uns instants, i qui remugava o s'hi oposava era tot d'una assassinat. Si tenia sort, amb un tret. Però el més habitual era que fos humiliat, torturat i llavors decapitat, esquarterat, cremat viu... Sovint les dones i nenes eren violades davant dels pares i/o esposos, i després tota la família solia ser massacrada: les violacions massives eren part de l'estratègia per terroritzar encara més els armenis.

Els que sobreviuen en primera instància començaven a caminar en files interminables, sota la vigilància de l'exèrcit. Amb les presses, els cops i el terror que sentien, molts no havien aconseguit portar prou menjar, de tal manera que al cap de pocs dies de marxa l'acabaven. Al cap

Una vegada deportats els seus habitants, els turcs destruïen els pobles armenis i robaven tot el que trobaven de valor a les cases.

de les setmanes, a poc a poc les cunetes dels camins s'anaren omplint dels cadàvers d'aquells que morien d'inanició, de malalties, d'esgotament... I també per mor de l'atac dels turcs civils que veien

passar aquelles llargues cues de cristians a qui consideraven dipositaris de tots els mals. Sovintejaven els atacs amb pedres, armes blanques i, a vegades, escopetes, sense que l'exèrcit fes res per impedir-ho. Després de cadascuna d'aquestes agressions, quedaven enrere alguns centenars de cadàvers.

El destí dels deportats eren els camps de concentració creats a posta —les fonts armènies donen la xifra de 26— a zones quasi desèrtiques properes a Síria, on, quan arribaven, no hi havia pràcticament res per sobreviure, de tal manera que el nombre de morts, sobretot entre els més dèbils com els nens, vells i emmalaltits, s'incrementava dia rere dia.

Durant tot el mes d'abril es generalitzaren les deportacions a totes les poblacions situades a regions de residència armènia. Amb el resultat que quedaren buides milers de cases, amb moltes coses de valor a dins. Per això el 16 de maig el Govern redactà una llei per la qual s'ordenava l'apropiació de tots els béns dels armenis obligats a abandonar les seves llars.

A l'agost, en diversos pobles s'organitzà la resistència. En alguns, com ara els situats a les mutanyes Ak Dahg, l'autodefensa armènia aconseguí aturar un pic i un altre les envestides de les tropes regulars i de les "forces especials" durant mesos, encara que en la majoria dels casos acabaren finalment massacrats.

Ucraïna, entre 150.000 i 400.000; i xifres semblants aporten respectivament Geòrgia, Síria i Líban. Entre 125.000 i 150.000 armenis es considera que resideixen a l'Argentina. Una mica menys, sobre els 100.000, a Polònia i altres tants a Canadà. A Espanya, entre 50.000 i 80.000, més o menys com al Brasil, a Alemanya i a Austràlia...

Les associacions culturals armènies tenen portals web, com és ara *armenia.com*, a través dels quals recorden el genocidi i promouen la identitat nacional. Entre les vies de propaganda cultural que usen n'hi ha una de molt curiosa. La de bravejar de "famosos armenis" que en un camp o un altre han excel·lit mundialment. Així, es pot conèixer que tenen aquesta ascendència el tennista Andrea Agassi, l'escriptor i actor Eric Bogosian, l'actriu i cantant Sherytin Sharkissian —més coneguda com Cher—, l'inventor de les imatges per ressonància magnètica Raymond Damadian, l'astrofísic que desenvolupà la teoria del naixement

de les estrelles Viktor Hambartsumian, el campió mundial d'escacs Gary Kasparov, el psiquiatre Jack Kevorkian, el director de cine Ruben Mamoulian, el corredor de Fórmula I Alain Prost, la família de models de passarel·la Kardashian... i, entre molts d'altres i per sobre de tots, Charles Aznavour, nascut a París de pares armenis amb el nom de Shahnourh Varinag Aznavourian, el qual sempre s'ha destacat per la defensa del país dels seus ancestres i pel record i homenatge a les víctimes del genocidi, a les quals dedicà el 1975 una cançó que en una estrofa així diu: "Ningú alçà la veu en un món eufòric / mentre es podria un poble en la seva sang / Europa descobria el jazz i la seva música / els laments de les trompetes tapaven els crits dels nens / Caigueren púdricament, sense soroll / per milers, per milions, sense que el món es mogués / i es convertiren en un instant en minúscules flors roges / recobertes per un vent de sorra i després d'oblit".

La negació del genocidi

El govern turc actual continua fent l'orella sorda a les peticions de reconèixer la seva responsabilitat en el genocidi armeni. El cap de l'Estat, Recep Tayyip Erdogan, va tenir el gest el 23 d'abril de 2014, quan era president de l'executiu, de donar "el condol per les víctimes armènies" que perderen la vida "en el context de principis del segle XX". Res més. Les autoritats i la majoria dels historiadors i intel·lectuals del país neguen l'existència d'un genocidi. És ver que defensar-ne l'existència és delictiu a Turquia. Però també és cert que la majoria de les veus de les elits culturals creuen honestament que existiren matances, massa violència injustificada però no un desig d'aniquilació del poble armeni. S'aferren al fet que no hi ha consens internacional sobre això. I és cert, només han reconegut el genocidi Armènia, Argentina, Àustria, Països Baixos, Noruega, Líban, Lituània, Polònia, Portugal, Rússia, Eslovàquia, Suècia, Suïssa, Uruguai, el Vaticà i Veneçuela. Una comissió del Congrés dels Estats Units aprovà el 2007 una resolució de condemna del "genocidi armeni" però no fou reconeguda pel govern de George W. Bush. Altres països com Gran Bretanya, Alemanya, Israel o Espanya accepten l'existència d'una massacre però no l'ús formal del terme "genocidi". A Israel existeix un corrent molt fort a favor de lluitar contra tota denominació similar a la de l'Holocaust per a qualsevol matança ocorreguda en el món a qualsevol moment de la història perquè ho consideren una manera de restar importància a la Shoah. Per això el Govern hebreu s'ha oposat a la denominació de "genocidi armeni". Així mateix, organitzacions sionistes i jueves internacionals com la Lliga Anti-Difamació i el Comitè Jueu Nord-Americà han actuat, i encara ara, d'igual manera. A França, una llei de 2011 que convertia en delictiu la negació del genocidi armeni fou derogada pel Tribunal Constitucional.

A les divergències que han sorgit arreu del món sobre la conceptualització de la massacre armènia, s'hi suma el fet que hi ha prou historiadors que posen en dubte les xifres de víctimes mortals que donen per bones les associacions del poble perseguit. L'1,5 milions de morts són reduïts, segons les diverses fonts, a 800.000, a 600.000, fins i tot a menys... I, a més, el Govern turc i l'Acadèmia de la Història del país recorda que entre 1915 i 1918 Turquia estava immersa tant en la Primera Guerra Mundial com en una espiral de violència interna interètnica, que venia de molt abans, que explica massacres per tots costats, sense, però, l'existència de voluntat política d'aniquilació de cap poble.

Fins ara no ha estat possible un acord majoritari respecte a l'espinesca conceptualització de les massacres d'armenis a Turquia.

Enmig de la desfermada orgia sanguinària, Talaat, el membre del triumvirat que era el ministre de l'Interior, ordenà el 15 de novembre que tots els nens adoptats per famílies turques fossin arrabassats de la respectiva llar per les forces de seguretat i posteriorment assassinats. Els mesos següents la persecució criminal seguí amb igual o més intensitat. Els camps de concentració foren sovint assaltats pels esquadrans de la mort, amb milers de víctimes cada pic. Especialment recordades són les matances als camps de Ras-ul-ain i Deir-El-Zor.

Durant el 1916, la Federació Revolucionària Armènia (FRA) aconseguí obrir

una ruta d'escapament des de la zona de Deir-El-Zor fins a la ciutat síria d'Alep. A pesar que els turcs intentaren liquidar aquesta via en diverses ocasions, no ho aconseguiren. La FRA la mantingué en funcionament, i gràcies a això salvaren la vida milers de desgraciats que altrament haurien seguit el mateix camí que patiren els centenars de milers de la resta dels camps: morts a mans de les forces paramilitars, morts per les malalties i l'escassa o nul·la alimentació...

A finals de 1917 ja era evident que Turquia i els seus aliats de les potències centrals perdrien la guerra. Aleshores el Govern dels Joves Turcs decidí intensi-

ficar el genocidi i les expropiacions, les quals arribaren a ser tan importants com que a l'octubre de 1917 l'executiu creà un banc amb els diners i valors robats als armenis. A començaments de 1918 la bogeria assassina superà tots els límits. El dia 28 de febrer el ministre de la Guerra, i *de facto* dictador del país, Enver, ordenà a les autoritats militars i policials, així com a tots els escamots irregulars, aniquilar qualsevol armeni que trobessin dins de les fronteres turques. En aquest context és quan, al mes de març, començà a actuar la tristament famosa Brigada Salvatge –així s'anomenava– tàrtara, que assolí el discutible honor d'assassinar com a mínim 30.000 pobres víctimes del poble perseguit en només un parell de setmanes.

Al començament de la tardor de 1917 l'evidència de la derrota a la Primera Guerra Mundial passà factura als Joves Turcs. D'altres militars i polítics que havien callat davant les aberracions, o havien ajudat a perpetrar-les, pegaren un cop d'estat a l'octubre. El nou executiu tot d'una demanà l'armistici als aliats. I internament, per donar resposta a les exigències dels països victoriosos del conflicte –el qual s'acabà l'11 de novembre–, ordenà l'empresonament dels membres del triumvirat que havia dirigit el país i de la cúpula del seu partit polític, que, a més, va ser dissolt. Però amb una nova direcció i el nom canviat –passà a dir-se Teedyud– continuà actuant. El 16 de desembre se'ls acusa de ser els executors de les il·legals persecucions i matances dels armenis. S'acabà així la primera fase del genocidi. Posteriorment, entre 1920 i 1923 es produïren més massacres, però no van ser tan massives com les perpetrades entre 1915 i 1918.

El 24 d'abril de 1919, en el quart aniversari del dia en què començà l'horror a gran escala, a la l'església de la Santíssima Trinitat del barri de Pera, a Istanbul, se celebrà un funeral en memòria de les víctimes del tres anys llargs de matances. L'oficià el patriarca Zavén, cap de l'Església ortodoxa armènia, que havia tornat de l'exili aquells dies. En la seva homilia exigí que ningú oblidés mai el que havia passat.

Un segle més tard, continua sense haver-se complert el desig de Zavén.

Miquel Payeras